

Catalan Review
AMERICAN
CATALAN
SOCIETY

You are accessing the Digital Archive of the Catalan Review Journal.

By accessing and/or using this Digital Archive, you accept and agree to abide by the Terms and Conditions of Use available at http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review is the premier international scholarly journal devoted to all aspects of Catalan culture. By Catalan culture is understood all manifestations of intellectual and artistic life produced in the Catalan language or in the geographical areas where Catalan is spoken. Catalan Review has been in publication since 1986.

Esteu accedint a l'Arxiu Digital del Catalan Review

A l' accedir i / o utilitzar aquest Arxiu Digital, vostè accepta i es compromet a complir els termes i condicions d'ús disponibles a http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review és la primera revista internacional dedicada a tots els aspectes de la cultura catalana. Per la cultura catalana s'entén totes les manifestacions de la vida intel·lectual i artística produïda en llengua catalana o en les zones geogràfiques on es parla català. Catalan Review es publica des de 1986.

V. Pere Calders Vs. "Realisme Històric"

Pere Calders i Slawomir Mrozek: la confrontació amb la realitat

Anna Sawicka

Catalan Review, Vol. X, (1996), p. 181-195

PERE CALDERS I SLAWOMIR MROZEK: LA CONFRONTACIÓ AMB LA REALITAT

ANNA SAWICKA

DOS EMIGRANTS MEXICANS

Si els dos contistes, Pere Calders¹ (1912-1994) i Slawomir Mrozek² (n.1930) poguessin aparèixer en la mateixa fotografia, dempeus, l'efecte seria el següent: el primer baix, el segon alt; tots dos molt primos. Es notaria de seguida que tant l'un com l'altre són humoristes.

L'escriptor català i el polonès no es coneixien ni com a persones ni com a autors. Tanmateix hi ha entre ells unes semblances evidents. N'hi ha d'anecdòtiques: tots dos eren periodistes i dibuixants. Tots dos van passar una època de la seva vida exiliats a Mèxic³: Calders, entre 1939 i 1962; Mrozek des de 1986 fins avui, amb la diferència que Calders va escriure algunes narracions ambientades a Mèxic i les narracions de Mrozek no fan cap referència al lloc de la seva emigració.

Aquestes són les semblances supèrflues, però n'hi ha de més substancials entre les seves vides (les circumstàncies) així com entre les obres (uns temes recurrents). Comencem per les circumstàncies.

La realitat històrica de Mrozek

Els esdeveniments històrics que van influir en la formació ideològica de Mrozek eren la Segona Guerra Mundial, l'època stalinista i el comunisme posterior.

¹ Aquí considerarem sobretot el Calders contista.

² Satíric, dramaturg i contista polonès. Aquí es consideren només les seves narracions curtes, escrites en el període 1957-1990.

³ A més a més, tant el «gringo» com el «gatruxpi» coincideixen en les seves opinions pel que fa al paper que escau als emigrants:

S. Mrozek: (Contestant la pregunta: Com es podria ajudar el poble mexicà?):

R.—Esta pregunta presupone que los mexicanos son como niños que necesitan que alguien de afuera les oriente. No es así. Las personas, los grupos, las naciones tienen sus propios ángeles y demonios con los que tienen que llegar a un acuerdo. Ni los ángeles ni los demonios ni el tercero en discordia pueden ser apartados del juego, y por lo tanto, la única solución es llegar a un entendimiento, enfrentarse al interminable proceso de reordenar las relaciones, en medio del “ruido y la furia”. Esta tarea tiene que realizarse desde el interior, nadie de afuera puede llevarla a cabo. (SM 1995b, 5).

P. Calders: “En el meu cas, vaig renunciar tant a redimir l'índi com a trobar-li totes les gràcies, perquè aviat em va semblar que la cosa més raonable era deixar-lo tal com estava, que ell tot sol ja s'aniria esparpillant, si és que no ha estat una mostela de tota la vida”. (PC 1980, 39)

Quan va esclatar la guerra, Slawomir Mrozek tenia nou anys. Cinc anys de l'ocupació nazi de Polònia eren suficients per esfondrar la seva percepció infantil del món com una realitat estàtica i invariable.⁴

Després de la guerra, Mrozek va acabar la seva educació. Llavors estava preparat per assumir bones propostes de com organitzar la seva vida. Aleshores a Polònia, inclosa després de la guerra en el bloc comunista, va començar l'època stalinista. Mrozek se sentia fascinat i atret pel caràcter revolucionari del nou règim. Es va deixar seduir pels experts de la propaganda perquè era jove i estava preparat per fer la seva revolució particular. Va acceptar la proposta comunista mogut per un impuls, per una empena emocional més que per la raó, tot i que el seu compromís amb el règim no era molt fort. Potser per qüestió de temperament:

Per sort, en el període del meu entusiasme totalitarista no he fet cap acció criminal ni excessivament abjecta. M'ha salvat la minsa capacitat que tinc d'actuar en general, recompensada per la gran capacitat d'experimentar-ho tot en la imaginació, sobre el paper. (SM 1990, 20)

A més, Mrozek era prou intel·ligent per adonar-se ben aviat del seu error. Quan va descobrir la fal·làcia ideològica, es va sentir defraudat i humiliat:

Els meus comptes amb el comunisme són privats. Em creia heroi d'una revolució romàntica i era tan sols un grum d'un poder dels més abominables que mai s'hagin vist i, a més, hipòcrita. En aquest sentit fins i tot l'hitlerisme era més decent, puix que almenys no era tan hipòcrita. (Ibid., 20)

Va començar la vida adulta treballant com a periodista en un diari local de Cracòvia, *Dziennik Polski* (1950-1954), on "ponderava la grandesa de Josep Stalin i els avantatges de la col·lectivització". (Ibid., 20) Desil·lusionat amb la seva col·laboració periodística, deixa la premsa, tota ella òrgan del règim, i comença a parlar amb la seva pròpia veu: com a satíric, dramaturg i contista. El primer volum de contes que el mateix autor considera bo apareix l'any 1957. És *L'Elefant*, llibre que instantàniament li va proporcionar fama fora de

⁴ "Till the age of nine I accepted the order I was born into, its values, modes, codes, and manners, as natural and universal. Then something happened that went far beyond what was needed to shake up my childish "Weltanschauung". It was like using a megaton bomb to impress a fly. It was the war." (SM 1990, p.12)

Aquesta citació i les següents procedeixen del catàleg *Mrozek Festival*, Kraków 1990, on es van publicar dues autobiografies de Mrozek: en polonès ("Mój yciorys") i en anglès ("My Autobiography"). Les traduccions del polonès al català són meves; les citacions en anglès les deixo sense traduir.

les fronteres de Polònia⁵ i es va convertir en manifest de la seva generació.⁶

Mrozek va superar la dependència ideològica gràcies al seu distanciament creatiu i irònic:

No oblidaré mai aquell poderós sentiment, com si fos una revelació, quan em vaig adonar que podia sortir d'aquest fang, la sensació excitant de llibertat i de perspectives infinites. (Ibid., 16)

El pas següent va ser abandonar el país: una llarga emigració que va començar l'any 1963 i que continua fins avui (és a dir, Mrozek porta fora del país la meitat de la seva vida, trenta-tres anys). Quan Mrozek va emigrar no era perseguit a Polònia ni tampoc formava part de cap moviment de resistència contra el règim. En aquell temps encara no hi havia cap oposició, almenys en el sentit polític de la paraula. Mrozek fins i tot gaudia a la pàtria d'un cert paternalisme oficial de l'Estat, perquè pertanyia a l'elit intel·lectual.

Va sortir perquè s'ofegava rere la cortina d'acer:

My point was to establish a precedent: the case of a Polish writer living abroad by his own means, beyond the control of the Polish state. (Ibid., 22)

Dues dates determinen la biografia posterior de Mrozek: l'any 1968 i l'any 1981.

L'agost de l'any 1968, quan l'exèrcit del Pacte de Varsòvia va envair Txecoslovàquia, Mrozek va protestar públicament contra l'opressió comunista de la llibertat i sobirania dels països incorporats al Pacte. Com a conseqüència d'aquell acte de protesta, la publicació, venda i representació de l'obra de Mrozek va quedar prohibida a Polònia i el seu retorn a la pàtria es va fer impossible.

La segona intervenció política de Mrozek ha tingut lloc després de la dissolució de la Solidaritat —sindicat de treballadors polonesos independent del règim— i de l'establiment d'estat de guerra a Polònia, l'any 1981. Aleshores Mrozek, que abans no trobava necessari declarar explícitament la seva simpatia amb el moviment sindical, va expressar la seva opinió escrivint sàtires de caràcter purament polític (*Donosy: Denúncies*) que es publicaven a França i que després passaven de contraban a Polònia.

⁵ Traduït al castellà per Margarita Fontseré i publicat a Barcelona per l'Editorial Seix Barral en 1969.

⁶ "To this day, more than thirty years later, some quotations from these stories are remembered by people of my generation (...). Some of those quotations became proverbial, they were used by people who did not know and did not care who the author was—proof of how much I was in consonance with my fellow Poles at that time." (SM 1990, 17)

Preguntat per Elvira Huelbes, periodista d'*El Mundo*, pel compromís d'escriptor, Mrozek va respondre:

No tengo ninguna tendencia a comprometerme con las ideas generales y demás abstracciones, pero sí con las personas concretas, ante ellas siento un compromiso muy fuerte. (SM 1995b, 4)

No obstant això, les idees generals i abstraccions quan es tradueixen en actes polítics afecten les persones concretes i llavors el dilema que s'imposa és la necessitat de reaccionar, d'una manera o altra. En la seva biografia Mrozek diu que odia la repressió no solament perquè és força bruta sinó també perquè l'obliga a rebaixar-se, imposant el seu nivell que, per cert, no és el terreny més apropiat per a l'intel·lecte.⁷ Opina que no es pot resoldre el dilema del compromís polític d'escriptor d'una manera vàlida per sempre: tot depèn de la urgència de cada situació particular.

Des de 1989⁸ ja no hi ha cap obstacle polític que prohibeixi el retorn de l'escriptor a la pàtria. En l'entrevista citada abans explica que ara la seva tria ja no és política sinó personal:

Fue positivo estar en Polonia hasta que simplemente dejó de serlo, lo mismo ocurrió en Italia y en París. Me resultó delicioso, instructivo y enriquecedor vivir en París hasta el momento que dejamos de estar hechos el uno para el otro. Ya a mediados de los años ochenta intuía que París no sería mi destino final. Siempre intuyo las cosas primero, luego viene la confirmación de mis intuiciones y al final la puesta en práctica de mis decisiones son sólo eso: medidas prácticas. Hasta la fecha mi intuición no me ha fallado. (Ibid., 5)

LA REALITAT HISTÒRICA DE CALDERS

A diferència de l'autor polonès suposo que la biografia de Pere Calders és prou coneguda entre els lectors catalanoparlants i per això em limitaré a subratllar només les dates que són decisives per la seva vida.

Calders ha tingut la sort d'haver nascut gairebé al mateix temps quan a Catalunya es va començar a realitzar la normalització lingüística ideada per Pompeu Fabra (1913). L'educació que Calders havia rebut l'havia convençut que la millor manera d'expressar el patriotisme és a través del cultiu de la seva llengua.

⁷ "There are no mysteries to be explored when dealing with the obvious, and brute force is among the most obvious, and thus boring, things in this world. Denouncig it is not fertile ground for the intellect." (SM 1990, 34)

⁸ Data de la caiguda del règim comunista a Polònia.

La segona data és l'any 1936, quan va esclatar la guerra civil. Al principi Calders va treballar a rereguarda com a dibuixant, en la propaganda de la guerra. L'any 1938 es va allistar i va passar a la lluita directa, en el front de Terol. A més del seu compromís cívic, també es va comprometre com a escriptor: va publicar un diari de guerra, *Unitats de xoc* (1938), obra concebuda com un suport moral als republicans, exhaurits pel conflicte militar.

En acabar la guerra, Calders, que pertanyia al bàndol perdedor, es va veure obligat a exiliar-se. Encara que el seu exili va durar 23 anys, va aprofitar l'oportunitat que se li va presentar l'any 1962 per tornar a la pàtria. A Catalunya encara va viure els últims anys del règim franquista, però més que el règim mateix, el va afectar el món de l'oposició, en particular el dogmatisme intransigent del *realisme històric* en la literatura.

Calders tenia un principi gairebé ètic: que l'escriptor es pot comprometre com a persona, però en la seva obra literària ha de ser lliure. Conseqüentment, vivint a Catalunya, després del retorn, expressava les seves idees de ciutadà i intel·lectual de manera directa en la premsa, procurant que no s'infiltrassin en estat cru en la seva obra.

MROZEK I EL REALISME SOCIALISTA

Quan Mrozek va començar a publicar la seva obra de ficció —en els anys cinquanta—, a Polònia regnava el *realisme socialista*, escola literària imposada pel règim. En dos contes escrits en aquesta època Mrozek parla burlescament del compromís polític dels escriptors i de la literatura.

En el primer, "Records de joventut" (1959, SM 1978), un escriptor que segueix literalment les premisses ideològiques del règim i, tant com se li demana, escriu poemes concrets, arrelats profundament en la realitat, amb l'únic objectiu de millorar els seus lectors. A més, amb el propòsit que la seva feina sigui més eficient, va a un poble perdut per llegir les seves obres als pagesos. I, com per miracle, aquells es peneixen a l'instant de tot el mal que feien i reconeixen en públic que són uns lladres i mentiders. Però el seu penediment dura poc: s'adonen de les possibles conseqüències pràctiques d'aquell acte de feblesa momentània, fan fora el poeta compromès i segueixen practicant els seus vicis com si no hagués passat res.

Per consegüent, l'escriptor modelic descarrila: oblida el seu compromís i comença a escriure llibres tristos i incomprensibles que no influeixen de cap manera a la vida de la nació.

En el conte "El procés" (1957) la disponibilitat dels escriptors davant el règim es porta fins a les últimes conseqüències: s'organitzen

segons el sistema militar (que va des d'escriptor-mariscal fins a escriptor ras) i s'uniformen. Per distingir els escriptors bons dels dolents s'apliquen els criteris següents:

el número de palabras publicadas por cada escritor, el ángulo de flexión de su espina dorsal política, su edad y los cargos desempeñados en el gobierno o en la administración local. (SM 1969, 22)

No obstant això, aquest sistema té punts fluïxos. Hi ha un escriptor difícil de classificar com a poeta o com a narrador, perquè escriu prosa poètica. Per si això fos poc, l'escriptor estrany es commou amb una marieta, efecte sospitós perquè no estava previst. La solució que adopta la junta d'escriptors en aquest cas és la següent: traslladen el judici a la marieta, l'acusen i l'executen. Per salvar el *status quo*, prefereixen jutjar la naturalesa que no pas reconèixer que és el sistema que falla.⁹

Mrozek es distancia evidentment del realisme socialista i demostra l'absurd d'aplicar principis ideològics al camp de la creació: tant si es tracta d'utilitat pragmàtica de literatura com si és qüestió d'actitud cívica d'escriptor. Però l'absurd s'evidencia també quan es produeix un xoc entre els principis imposats i la vida. Mrozek reacciona denunciant i criticant obertament allò que li desagrada.

L'interessa el comportament de la gent que, atordida pel sistema, perd el nord i fa bestieses quasi sense adonar-se'n. Aquest interès es reflecteix en les sàtires on la realitat s'imposa d'una manera directa i concreta, encara que sigui seleccionada de manera arbitrària. Entre els seus personatges hi ha, per exemple, un activista curiós que calcula com es podria forçar les plantes perquè les seves flors representin retrats de polítics; un altre, que és director del jardí zoològic provincial i que renuncia a tenir-hi un elefant només per fer la pilota a les autoritats; hi ha funcionaris que protesten quan els nens fan ninots de neu perquè els sembla que això és una provocació...¹⁰

Mrozek ha continuat escrivint sàtires fins al dia d'avui. A més a més, aquesta és la forma que predomina en la seva obra, a diferència de Calders que té tanta tirada a la sàtira. En el recull de contes de l'autor polonès publicat recentment en català s'hi poden trobar uns quants exemples. Ara ja són més universals i la seva ubicació en el temps i l'espai s'ha fet més problemàtica que en els primers. Per exemple: el protagonista de "La revolució" que fa esforços inútils per canviar el món

⁹ D'un altre conte ens podem assabentar, segons la mateixa lògica, que les girafes no existeixen, perquè no se'n troba cap menció en els escrits dels clàssics del marxisme...

¹⁰ El ninot de neu en polonès és sinònim de poca-solta.

arranjant mobles a casa seva podria ser un ciutadà inconformista i al mateix temps un covard de qualsevol país.

El realisme socialista a Catalunya

Comencem per constatar una cosa evident: el *realisme socialista* a Catalunya¹² no és el mateix que el *realisme socialista* a Polònia i no és tan sol una qüestió de terminologia.¹³ La diferència fonamental és que a Catalunya aquest *realisme* era un moviment d'oposició al triomfalisme del règim franquista en la literatura; a Polònia era una escola literària imposada pel règim comunista. Dir "no" a aquest *realisme* a Polònia era inconformisme; dir "no" al *realisme històric* a Catalunya era córrer el risc de ser anomenat retrògrad i quedar-se fora de les "forces vives" militants en literatura.

Pere Calders va assumir aquell risc, reclamant "una total llibertat per al somni" (PC 1966, 872), quan tota la seva obra, publicada des de l'any 1936, va ser reduïda per Joaquim Molas, profeta del *realisme històric* català, a una "desconjunció intel·lectual dels anys trenta", de la qual l'únic mèrit és que "de vegades, contribueixen [els seus contes] a la mitificació del poble mexicà". (Molas 1995, 20)

Calders va contestar amb una sèrie d'articles, *L'exploració d'il·les conegudes*, publicada a *Serra d'Or* l'any 1966. En primer lloc, va fer la identificació de l'escola literària en qüestió amb una determinada orientació política:

Com que en Molas no explica (o jo ne ho he sabut veure) en què consisteix el Realisme històric, tot fa creure que només es tracta d'un nom nou per al Realisme socialista, vell de mig segle i amb prou obra feta per a poder-lo sospesar una mica decebuts. Tot el que el socialisme ha representat de conquesta en la dignificació de l'home no ha aconseguit de reflectir-ho en guanys convincents en el terreny de l'art. (...) Es veu que es tracta de dues revolucions de signe diferent, que es poden realitzar sense interferir-se. És tan absurd, i no em dol de repetir-me, intentar un art marxista com ho seria fer la prova d'un sindicalisme artístic.¹³ (PC 1966, 694).

En segon lloc, insistia en fer una distinció clara entre quatre conceptes. D'una banda, cal distingir entre l'escriptura documental (prem-

¹² Versió catalana en els anys seixanta del corrent que en la literatura castellana dels anys cinquanta s'anomenava *realismo social*.

¹³ A Catalunya aquest corrent es deia "realisme històric". El terme "realisme socialista" que faig servir aquí va ser utilitzat per Calders en "L'exploració d'il·les conegudes" amb un matis valoratiu i interpretatiu.

¹⁴ Aquesta idea, la del sindicat literari uniformat, també se li ha acut a Mrozek ("El Procés", 1957).

sa) i l'escriptura creativa (literatura); d'altra banda, s'hauria de fer una clara distinció entre l'actitud cívica de l'escriptor i la seva obra.

Calders no va fer cap concessió al realisme¹⁴ ni tampoc es va dedicar a escriure sàtires i va pagar el preu per la seva actitud conseqüent: es va quedar fora del públic, fenomen que explica bé Amanda Bath:

Durant els anys de màxima repressió, aquells que van continuar llegint en català clandestinament eren patriotes resoluts que no trobaven, en la ficció de Calders, el missatge de resistència que cercaven i, per tant, la van rebutjar. (Bath 1987, 238).

EL PATRIOTISME CATALÀ

La paraula "patriotisme" es troba en els contes de Calders només dues vegades. La primera, quan s'utilitza aquesta veu en el sentit irònic, apareix en el conte "Tot queda a casa" (UEJ), en el context d'una *petita guerra del noranta-sis*. En aquest cas és un patriotisme *à rebours*, ja que es tracta de relacions de les dones d'Oma i de Samar amb soldats enemics que ocupen les seves ciutats. No obstant això, resulta que aquest "patriotisme de la parella" és més fort que no pas les negociacions polítiques, ja que és natural i sa.

L'altra vegada quan Calders utilitza la paraula "patriotisme" es tracta també d'un conflicte militar ("Amistat en temps de guerra", TSA) i llavors el "fervor *patriòtic*" és sinònim del "fanatisme militar". El que fa gala d'aquest sentiment és un tal Enríquez, un noi d'Extremadura que era un *tros de pa*, però que al mateix temps tenia uns principis tan limitats que ni s'adona que portat pel seu patriotisme ha contribuït a l'execució de set companys seus i fins i tot s'ha jugat la seva vida.

Considerant el context i les conseqüències que produeix quan es presenta en els seus contes, es pot dir que aquest principi, el patriotisme, no és molt valorat per Calders. Els símbols polítics de la identitat nacional, com el patriotisme, les fronteres o la bandera no inspiraven en Calders cap emoció. N'és un bon exemple "El poder de la conversa" (TSA) on dos contrincants deixen les seves armes quan es miren de prop i quan s'adonen que damunt seu el cel es mantenia igual, indiferent al canvi de bandera, a les dues bandes d'aquesta *ratlla que els homes tenien marcada a terra*.

Del repertori dels requisits patriòtics els únics que valora Calders són la llengua i la fidelitat al lloc de procedència.

¹⁴ Com a contista, però va escriure una novel·la realista dedicada als seus records d'emigrant, *L'ombra de l'atzavara* (1964).

Calders no deixa passar ni una oportunitat per subratllar que els seus protagonistes parlen català (o l'escriuen, malgrat que l'ordinador es resisteix a imprimir-lo,¹⁵ o almenys llegeixen la *Gran Enciclopèdia Catalana*).¹⁶ S'hi apunten també els estrangers que resideixen a Catalunya,¹⁷ els animals que fan ús de la veu humana i, fins i tot, els extra-terrestres. Aquells últims disposen d'artificis lingüístics, com píndoles rosades¹⁸ o aparells automàtics que tradueixen els pensaments a l'idioma de l'interlocutor.²⁰

Es destaca també la presència de catalans famosos. El cosmonauta americà, Robert Farragut, descobridor del Planeta In, era descendent de l'almirall David Farragut i, per tant, procedia d'una família menorquina;²¹ el famós professor Magnus, hipnotitzador, *conegut a banda i banda dels oceans més prestigiosos*, havia nascut a la comarca del Bages. "Que té el seu mèrit!",²² és clar.

No sempre se sap valorar degudament a Catalunya els talents que hi neixen. A vegades es fuga algun cervell –o tot un claustre romànic, rampinyat pels americans–, però en canvi s'hi dóna molta importància *als peus de primera categoria*.²⁴ En general, el poble que té fama d'estalviador no deixa escapar els millors dels seus fills i, fins i tot, a vegades els busca on no hi eren, per exemple a la Lluna²⁵ o en el passat, quan es fa un intent de demostrar la procedència catalana de Cristòfor Colom.²⁶

El tarannà irònic de Calders es veu en la manera de tractar alguns tòpics del caràcter català. Els catalans són emprenedors, ja que quan es troben en una situació inusitada el primer que se'ls acudeix es com se'n podria fer un negoci: comercialitzar les píndoles de català, per exemple, o localitzar a Catalunya la producció d'anelles que alguna autoritat boja ha imposat als ciutadans perquè se les posin al nas.²⁷

¹⁵ "Sabotatge cibernètic" (HD).

¹⁶ "El cactus" (TSA).

¹⁷ "Traspàs de Federico Tetramonte" (TSA), "Coses que passen" (TSA), "L'escola de Viena" (HD).

¹⁸ "Un gos és com un rei" (TEC), "Els catalans pel món" (CVO).

¹⁹ "Explorador celeste a la deriva" (TEC).

²⁰ "El millor amic" (IS).

²¹ "El Planeta In" (TSA).

²² "Incredulitat" (TSA). (PC 1993, p.105)

²³ "La carta de l'almirall" (HD).

²⁴ "Filomena Ustrell (1916-1962)" (IS).

²⁵ "Demà, a les tres de la matinada" (DTM).²⁵ "La carta de l'almirall" (HD).

²⁶ "La carta de l'almirall" (HD).

²⁷ "La societat consumida" (IS).

En els contes de Calders per regla general (amb molt poques excepcions) es fa referència al lloc on es desenvolupa l'anècdota. En la majoria dels casos és Catalunya, molt sovint Barcelona, amb els seus barris i carrers.²⁸ Aquesta concretització espacial té tres funcions: (1) *fa de contrapunt* al contingut inversemblant, però universal de les narracions, les quals es tradueixen perfectament a les altres llengües sense el risc de perdre el que només els catalans poden entendre. A més a més cal reconèixer en aquest procediment (2) *la nostàlgia* de l'emigrant i (3) una manera de *rendir homenatge* a la seva terra.

EL PATRIOTISME POLONÈS

En va haver de passar una de grossa perquè Mrozek es decidís a fer sortir en els seus contes la paraula "polonès": el cop d'estat del general W. Jaruzelski l'any 1981. Les *Denúncies* que llavors escriu són unes excepcions en la seva obra, perquè ni abans ni després d'escriure-les era tan directe en atacar la injustícia. Aquesta literatura utilitària que respon a una demanda pública molt puntual és significativa perquè posa al descobert algunes conviccions polítiques de Mrozek.

En la denúncia dirigida a l'ONU, signada per "Slawomir Mrozek, Polonès",²⁹ el signant revela que encara que els polonesos semblin blancs, de fet són negres, tercermundistes, i com a negres que són aspiren a la independència i demanen l'ajuda de l'ONU per poder aconseguir-la. L'altra denúncia, signada per la mateixa persona i dirigida al Museu del Louvre ja no és una demanda sinó un xantatge, o, sigui dit més educadament, una proposta. El denunciante té en la seva possessió els braços de la Venus de Milo i els ofereix al Museu a canvi d'una petita recompensa. El que demana és: (1) retirada immediata de les tropes soviètiques de Polònia; (2) convocatòria de les eleccions lliures al Parlament i, per últim: (3) proveïment de sabó, sabates i pasta dentífrica a tots els polonesos.³⁰

Trobarem també una menció directa a la situació de Polònia en el conte "El judici final" (SM 1995a) on un difunt de procedència polonesa es presenta davant el Tribunal Suprem, format per tots els sants del marxisme-leninisme, i provoca una consternació quan li demanen la

²⁸ Que servexi d'exemple només un recull, *Invasió subtil*, on des de la primera pàgina apareixen: Tossa, Manresa, Drassanes (un banc davant el Museu Marítim)...

²⁹ Paraula escrita en l'original amb un evident error ortogràfic que assenyala el baix nivell intel·lectual del protagonista.

³⁰ Qui va viure a Polònia d'aquesta època sap que l'última condició no s'hi afegeix cercant tan sols un efecte còmic. La falta constant dels productes mencionats que llavors es patia era a vegades més molesta que l'opressió política.

seva opinió sobre els moviments d'alliberament nacional. L'interrogat reivindica la llibertat del seu poble, que segons la versió oficial era un soci voluntari de la Unió Soviètica.

Llevat d'aquests casos extrems, Mrozek evita mencionar en els contes qualsevol referència geogràfica que ajudés a localitzar-los. No apareixen topònims: es parla d'un poble de província, de la capital de comarca o, segons la perspectiva del protagonista, de la meua –o nostra– ciutat. A vegades es pot identificar el lloc per la menció que es fa de les festes nacionals.³¹ Això no obstant, el lector polonès reconeix tot seguit l'ambient enutjós del seu país i només ell podrà captar al·lusions impossibles de traduir a altres llengües. A vegades l'efecte satíric de l'original es converteix en un efecte d'inversemblant en la traducció, com en el conte "Primavera a Polònia" (SM 1969) on de cop i volta comencen a volar els funcionaris. La lectura adequada d'aquesta narració no és possible si no se sap que en polonès per referir-se a una persona curta de gambals es diu: "No és àliga, no volarà".

L'EMIGRACIÓ: L'ENYORANÇA

Llevat de la novel·la *L'ombra de l'atzavara*, el problema de l'emigració ocupa poc espai en l'obra de Calders, tot i que hi ha un motiu recurrent que es pot trobar sempre que l'autor localitza l'anècdota en llocs allunyats on els atzars de la vida van portar els catalans: el motiu de l'enyorança.

A "Els catalans pel món" dues persones de procedència catalana es troben a Yakari, a Birmània, i enyorats parlen de l'esperança que tenen de poder reveure algun dia el Mediterrani. La gràcia del conte és que els personatges són un lloro de Cadaqués i l'altre, un home de negocis. Però les seves diferències no tenen cap importància: "Per moltes que fossin les coses que ens separaven, hi havia l'idioma que ens unia, i teníem records comuns". (PC 1988, 140)

En el conte "Quaranta-cinc graus sota cobert" apareix una petita colònia catalana que viu en una zona tropical i que tracta la celebració de les festes tradicionals de la pàtria com si fos qüestió de prendre un remei: "amarg, però indispensable per a viure o sobreviure". (PC 1987, 41)

Els catalans de la colònia de Guaraba no es barregen amb la població nativa; viuen ignorant les diferències evidents que hi ha entre Catalunya i aquesta zona tropical. Intenten menjar torró quan cal i

³¹ Per exemple, en "L'elefant" es menciona la festa del vint-i-dos de juliol, dia que commemorava l'establiment del nou règim a Polònia l'any 1944.

organitzen un conjunt coral. Fins i tot aconsegueixen, amb *quaranta-cinc graus sota cobert*, tenir un arbre de Nadal adornat amb la neu artificial. Però Calders no dóna una importància especial a les seves rareses. Per ell, aquests són només uns costums particulars del seu poble: "No és cap secret que els catalans som enyoradissos, i com més lluny, pitjor" (Ibid., 40).

L'EMIGRACIÓ: A LA PORTA TANCADA DEL PARADÍS

El més interessant dels contes de Mrozek que tracta de l'emigració és un conte llarg titulat "Moniza Clavier" (1963), escrit quan Mrozek encara vivia a Polònia. Moniza Clavier és una coneguda actriu, les fotos de la qual, amplificades, es troben als carrers de Venècia on arriba el protagonista del conte. És un personatge gris, originari "d'un petit país de l'Europa de l'Est" (SM 1978, 365), "fill d'un poble nòrdic, sever, experimentat per la història; poble que va arribar, a força de sacrificis, a ser dipositari d'una saviesa particular, inassequible als altres" (Ibid., 359).

Aquest turista-emigrant comença la seva estada a l'estranger empassant-se el seu passaport per trencar amb el passat, però llavors s'aguditza el problema de la seva identitat i d'aclimatació en el nou ambient, amb el problema afegit que no parla cap llengua estrangera. El país on arriba no té cap interès per assimilar-lo ni s'interessen per conèixer els problemes que el van obligar a emigrar. Aprofita la moda de la cultura russa i es fa passar per rus, basant-se en dos principis: la magnitud de l'ànima eslava i un dogmatisme salvatge. No obstant, la disfressa no li cau del tot bé: no és rus, no és magnànim; és ximple, però no salvatge.

Aquest personatge ni s'adona que en realitat demana la solidaritat dels altres amb el seu país que no vol ser bastard d'Europa, que també hi pertany i llavors vol participar en el repartiment de bens. Admira i al mateix temps odia el món que existeix tranquil·lament darrere la cortina d'acer, ignorant el passat gloriós i tràgic del seu poble del qual ell ara voldria cobrar una recompensa.

El sentiment que hi predomina és la impotència: les possibilitats que tenia el protagonista per canviar el seu entorn original, a la pàtria, eren les mateixes que tindria per canviar-hi el temps: sempre fosc, fred i humit. Una vegada arribat a la terra somniada viu una aventura sentimental amb Moniza Clavier, que succeeix, però, tan sols en la seva imaginació, quan vivint a Venècia en un hotel d'última categoria es dedica a construir castells de sorra, creient cristianament que la fe (en el seu cas, la força de la voluntat) mourà muntanyes.

Experimenta odi i menyspreu enfront del nou ambient, el ressen-

timent d'un personatge frustrat, un *Lord Jim*³² de dimensions grotesques, un renegat que se'n va de la seva pàtria voluntàriament només per portar-la sempre dins, amb un terrible complex inconscient d'un mal fill que ha estat rebutjat per la seva mare i que no en troba cap altra.

Mrozek és despietat amb el seu personatge. El deixa despulat de tota dignitat, ridícul, i a més a més, anònim.

TORNAR O NO TORNAR

En el conte "Tornar o no tornar" Mrozek posa el seu protagonista, que està a punt de tornar a la pàtria, davant el retrat del nou dirigent que duu al cap un xacó guarnit amb un plomall de plomes de gall i al cinyell, un sabre amb una cua de guineu d'adorn. El gall i la guineu eren amics seus que havien tornat abans. Finalment no es decideix a tornar:

Amb tot, fins ara no he sortit del meu amagatall. Perquè no sé si tinc o no tinc alguna cosa que el nostre nou i estimat dirigent no pugui penjar-se o ficar-se en algun lloc. (SM 1995a, 65)

Els catalans de la colònia de Guaraba³³ pensen en el retorn, però no hi insisteixen: no acaben mai de tenir els papers a punt.

Com es veu, tots dos contistes deixen oberta la qüestió del retorn.

A MANERA DE TASCÓ

De les circumstàncies que van determinar ambdós escriptors en vaig escollir aquestes que ells comparteixen, i que eren tres experiències polítiques: –la guerra (encara que no era la mateixa), la confrontació amb el règim opressor, un llarg exili– i una de literària –el *realisme socialista*.

He deixat de banda el que és específic en l'obra de Calders –el contes mexicans, i en la de Mrozek– el caràcter crític de les seves sàtires polítiques.³⁴ M'he limitat a investigar en els seus contes dos temes relacionats amb les conviccions dels escriptors: el patriotisme i l'emigració.

³² Protagonista de la novel·la de Josep Conrad, escriptor anglès de procedència polonesa, Lord Jim després d'haver fracassat en el seu ambient professional, intenta recuperar la imatge d'home honrat actuant heroicament en un entorn on ningú el coneix. Torna a fracassar precisament perquè és desconegut i no es coneixen ni aprecien les subtilitats de la seva consciència.

³³ "Quaranta-cinc graus sota cobert" (TM).

³⁴ En la mesura que això ha estat possible en un escriptor satíric.

Tant com ho feia en la vida, també en la seva obra, Calders distingia entre el patriotisme "organitzat" i els seus requisits (tropes, banderes...), d'una banda, i, de l'altra, el patriotisme "interioritzat" d'unes persones que, tot identificant-se amb un determinat lloc de procedència, tenen unes virtuts, vicis i records que comparteixen amb altres compatriotes.

El patriotisme dels protagonistes de Mrozek és agressiu i contradictori. És el patriotisme d'una gent nascuda en una mena de presó on lògicament no es fa res més que parlar de manera obsessiva sobre el món lliure que existeix a fora o que existia abans. El problema és que la necessitat d'identificar-se amb un lloc determinat, en aquest cas, es barreja amb el complex d'inferioritat i, per consegüent, amb la sensació d'injustícia, fins al punt de perdre (o de renunciar a) la identitat d'origen i de posar la llibertat per damunt a la identitat.

Tot i que el compromís polític de Mrozek no és el mateix que el de Calders, l'estudi comparatiu de dos temes d'interès general, escollits de les seves respectives obres —l'emigració i el patriotisme—, permet observar clarament la seva trajectòria personal i la trajectòria històrica dels pobles que ambdós representen. A més a més, fent servir el procediment de juxtaposició i seguint el criteri de presències i absències es pot replantejar uns tòpics, que en el cas de Calders és el d'un escriptor evasiu (que per cert no ho és) i en el cas de Mrozek el d'un escriptor satíric atent sobretot a les circumstàncies immediates.

El tema no queda esgotat. És tan sols una introducció, imprescindible per aclarir les qüestions preliminars. Per continuar la mateixa línia d'investigació es podria proposar dos altres motius recurrents de les obres de Mrozek i de Calders: el militarisme i el poder segons un i segons l'altre. L'interès d'aquests temes consisteix que en el seu plantejament tots dos escriptors s'avenen i es complementen.

ANNA SAWICKA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

BIBLIOGRAFIA

- BATH, Amanda. *Pere Calders: ideari i ficció*. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- CALDER, Pere (PC). "L'exploració d'illes conegudes," *Serra d'Or* (1966).
- . *Tots els contes (1936-1967)* (TEC, 1968). Ed. Josep Tremoleda. Barcelona, 1973.

- . *Aquí descansa Nevares i altres narracions mexicanes*. Barcelona: Edicions 62, 1980.
- . *Invasió subtil i altres contes* (IS, 1978). Barcelona: Edicions 62, 1982.
- . *Demà, a les tres de la matinada* (DTM, 1959). Barcelona: Edicions 62, 1985.
- . *De teves a meves* (TM, 1984). Barcelona: Editorial Laia, 1987a.
- . *Un estrany al jardí* (UEJ, 1985). Barcelona: Edicions de la Magrana, 1987b.
- . *Cròniques de la veritat oculta* (CVO, 1955). Barcelona: Edicions 62, 1988.
- . *Tot s'aprofita* (1983, TSA). Barcelona: Edicions 62, 1993.
- . *L'Honor a la deriva* (HD, 1992). Barcelona: Edicions 62, 1994.
- MOLAS, Joaquim. "La literatura de postguerra" (1966). *Obra crítica*/I. Barcelona: Edicions 62, 1995.
- MROZEK, Slawomir (SM) *El elefante: sátiras*. Barcelona: Seix Barral, 1969.
- . *Wybór dramatów i opowiada* (Antologia de drames i contes.) Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1978.
- . *Mrozek Festival*. Kraków: Drukarnia Wydawnicza, 1990.
- . *Opowiadania i donosy* (1980-1989), *Dzie a zebrane* vol. II (Contes i denúncies [1980-1989], *Obres completes* vol. II). Warszawa: Oficyna Literacka Noir sur Blanc, 1994a.
- . *S o*. Warszawa: Oficyna Literacka Noir sur Blanc, 1994b.
- . *La vida difícil*. Barcelona: Quaderns Crema, 1995a.
- . "Nuestra época favorece la distracción" (Entrevista). *El Mundo*, suplement "La Esfera", 10 de juny de 1995, 4-5.